

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ПАСИВІВ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Запропоновано концептуальні підходи до формування системи показників щодо характеристики пасивів та їх аналітичне дослідження в процесі управління господарською діяльністю підприємства

Ключові слова: пасиви, господарська діяльність, капітал

Постановка завдання. Забезпечення якісного й ефективного управління підприємством незалежно від його розмірів, організаційно-правової форми господарювання, виду економічної діяльності неможливе без вчасної, вірогідної та повної інформації щодо наявного майна та джерел його формування. Центральне місце в системі інформаційного забезпечення потреб управління щодо активів і пасивів підприємства належить бухгалтерському обліку. Формування інформації щодо активів, власного капіталу і зобов'язань підприємства відбувається в балансі, і має не лише організаційний, економічний, технологічний, а й методичний характер.

Створення підприємства починається з пошуку джерел фінансування об'єктів пасивів і формування активів. Від обсягу, походження, вартості, оптимальності структури пасивів, доцільності їх трансформації в активи залежать досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Ефективність господарської діяльності значною мірою залежить від рівня розвитку та вдосконалення системи управління пасивами підприємства. Тому створення і аналіз системи показників наявності джерел формування і розміщення пасивів в активах, має винятково важливе значення. Показники стану окремих елементів пасивів є одним з головних індикаторів економічного потенціалу і основою для визначення фінансової незалежності, стійкості, стабільності господарської діяльності підприємства та його ринкової вартості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвитку системи показників, що характеризують пасиви за балансом підприємства та їх оцінюванню надавали уваги чимало вчених-економістів, зокрема в бухгалтерському обліку Ф.Ф. Бутинець, С.Ф. Голов, Н.І. Петренко, економічному аналізі Е.В. Мних, І.А. Бланк, аудиті О.Ю. Редько, В.О. Шевчук, статистиці В.І. Колеснік, М.В. Пугачова.

Поряд з цим сучасний стан оцінювання і економічного аналізу пасивів характеризується такими негативними явищами, як неузгодженість у визначенні змісту і термінології об'єктів пасивів балансу, неврегульованість методики визначення справедливої вартості, недосконалість системи показників для потреб прийняття ефективних управлінських рішень.

Мета дослідження полягає у вивченні чинників, які впливають на вартісні і структурні показники об'єктів обліку за пасивом балансу та обґрунтуванні підходів до економічного аналізу джерел формування активів підприємства.

Стан пасивів підприємства оцінюється за напрямками формування їх джерел: власний капітал, забезпечення наступних витрат і платежів довгострокові залучення, поточні зобов'язання, а також щодо окремих елементів.

На вартісні і структурні показники об'єктів пасивів за балансом підприємства впливають наступні чинники:

- зміни в оцінці пасивів, які визначають вартість елементів власного капіталу;
- процедури визначення забезпечень наступних витрат і платежів;
- фінансовий результат господарської діяльності підприємства (чистий прибуток, збиток);
- стан розрахунків за зобов'язаннями підприємства;
- вартість ділової репутації – нематеріальний актив, вартість якого визначається як різниця між ринковою ціною та балансовою вартістю активів підприємства як цілісного майнового комплексу, що виникає в результаті використання кращих управлінських якостей, домінуючої позиції на ринку товарів, послуг, нових технологій;
- фінансова допомога – одержана як безповоротні надходження або використана на поворотній основі.

За характером впливу процедур на формування справедливої вартості об'єктів пасивів підприємства господарські операції можна поділити на три типи. По-перше, відбувається переміщення та зміна структури пасивів, а загальна сума їх не змінюється, по-друге, збільшуються пасиви і активи підприємства на рівновелику суму і по-третє, зменшуються пасиви і активи на рівновелику суму.

Оцінка стану власного капіталу підприємства здійснюється через виконання ним його функцій за окремими складовими: статутним капіталом, резервним капіталом, додатковим капіталом, нерозподіленим фінансовим результатом.

Володіння статутним капіталом дає можливість проводити власну стратегічну політику розвитку підприємства, формувати дивідендну політику, контролювати кадрові питання, забезпечувати право на управління майном. Збільшення статутного капіталу свідчить про реалізацію інвестиційних проектів розвитку підприємства, а зменшення – про згорання діяльності. Показники стану статутного капіталу дозволяють визначити частки майна власників, їх права на управління активами та рівень відповідності величини залучення майна власників в господарську діяльність діючим нормативам.

Важливими складовими власного капіталу є резерви, які формуються на підприємстві у формі додаткового (капітальні резерви) і резервного капіталу (резерви, створені за рахунок чистого прибутку) та резервів, сформованих як збільшення витрат. Зрозуміло, що основне призначення резервів полягає в забезпеченні виконання захисної функції власного капіталу підприємства.

В процесі оцінювання пасивів досліджують показники що характеризують величини наявних резервів, їх відповідність мінімально допустимим рівням та можливість спрямування за призначенням. Рівень створених резервів оцінюють за коефіцієнтами захисту і ризику власного капіталу.

$$K3K = \frac{DK + PK}{BK}, \quad (1)$$

$$KPK = \frac{BK - DK - PK}{DK + PK}, \quad (2)$$

$$K3C = \frac{PK}{СК}, \quad (3)$$

де $K3K$ – коефіцієнт захисту власного капіталу; DK – додатковий капітал; PK – резервний капітал; BK – власний капітал; KPK – коефіцієнт ризику власного капіталу; $K3C$ – коефіцієнт захисту статутного капіталу; $СК$ – статутний капітал.

Коефіцієнт захисту власного капіталу – характеризує, яка частина активів здійснює захист власного капіталу. Збільшення цього показника свідчить про посилення захисту. Коефіцієнт ризику власного капіталу – показує рівень ризику втрати підприємством статутного капіталу і наявного чистого прибутку. При збільшенні величини показника підприємство втрачає довіру до нього з боку всіх учасників господарської діяльності. Мінімальна межа показника повинна бути не менше 5,0. Чим вище його значення, тим вищий ризик вкладення капіталу в це підприємство. Коефіцієнт захисту статутного капіталу – свідчить про рівень захисту статутного капіталу. Значення показника, відповідно до діючого законодавства, не може бути меншим ніж 0,25.

Найважливішим джерелом пасивів щодо формування власного капіталу і впливу на його стан є чистий прибуток, який залишається на самофінансування господарської діяльності. Рівень розвитку підприємства шляхом самофінансування визначається за допомогою розрахунку показника:

$$KPF = \frac{СЧП - ЗЧП}{СЧП}, \quad (4)$$

де KPF – коефіцієнт розвитку підприємства за рахунок самофінансування господарської діяльності; $СЧП$ – створений чистий прибуток; $ЗЧП$ – використаний чистий прибуток на погашення зобов'язань.

Рішення власників підприємства про обсяги самофінансування є одночасно і рішенням про використання чистого прибутку для погашення зовнішніх зобов'язань перед власниками (виплата дивідендів) та іншими учасниками господарської діяльності. Чистий прибуток, який залишається для самофінансування підприємства, може бути розподілений за статутним і резервним капіталом або залишатися як нерозподілений. В активах він може бути спрямований на фінансування будь-яких майнових об'єктів. Нерозподілений прибуток є власністю засновників, і тому збільшує суму власного капіталу, а сума збитку відповідно його зменшує.

В цілому, максимальна величина власного капіталу підприємства в складі статутного капіталу, резервного капіталу і створеного чистого прибутку створює підґрунтя для довіри до нього інвесторів, постачальників, покупців і найманих працівників. Чим більший власний капітал, тим краще захищеним є підприємство від впливу загрозливих для його

існування факторів, оскільки саме за рахунок власного капіталу можуть покриватися наявні збитки. Формування активів підприємства за рахунок власного капіталу є альтернативою пасивів залучених з позикових джерел.

Важливим джерелом формування капіталу підприємства є позикові джерела пасивів кредитних установ на довгостроковій і короткостроковій основі. Довгострокові кредити залучаються підприємствами для формування необоротних активів, а короткострокові – на покриття тимчасового дефіциту об'єктів оборотних засобів.

У процесі економічного аналізу стану позикових джерел пасивів здійснюються дослідження наступних показників:

Таблиця 1. Характеристика пасивів за джерелами формування поточних зобов'язань підприємства

Джерела поточних зобов'язань	Механізм формування активів підприємства
Заборгованість поставальникам	Поставка активів з відстроченням платежу
Авансові платежі покупців	Одержання активів під поставку об'єктів підприємницької діяльності
Заборгованість найманим працівникам	Формування активів в рахунок заборгованості щодо нарахованого доходу
Заборгованість за розрахунками з бюджетом	Відстрочення стягнення активів за наявні об'єкти оподаткування
Заборгованість щодо платежів до цільових фондів	Відстрочення стягнення активів за здійснені нарахування до соціальних фондів

Стан пасивів щодо джерел поточних зобов'язань досліджують за допомогою показників: забезпечення заборгованості з фінансових ресурсів векселями; вартості залучення капіталу; виявлення порушень строків виконання платіжних зобов'язань; рівня залежності підприємства від джерела пасивів; ризиків застави майна за одержані об'єкти пасивів; можливих втрат грошових потоків підприємства від одержаних авансів; додаткових витрат за прострочене залучення капіталу.

Завдяки дослідженню показників робиться висновок про здатність підприємства обслуговувати свої пасиви, які формуються з різних джерел та забезпечувати потребу господарської діяльності в активах.

Для визначення ефективності формування пасивів

Таблиця 2. Структура пасивів підприємств України [5]

Об'єкти пасивів	Україна	В тому числі за КВЕД (секції)			Довідково за видами підприємств		
		сільське господарство (А)	Промисловість (В, С, D)	торгівля (G)	великі	середні	малі
Власний капітал	33,9	54,4	33,5	9,9	35,5	33,6	32,1
	52,7	71,7	50,3	11,6	55,5	37,7	47,2
Забезпечення наступних витрат і платежів	2,2	0,7	2,3	0,4	2,3	2,7	1,6
	1,3	1,0	1,0	0,7	2,1	2,4	1,5
Довгострокові зобов'язання	16,6	13,5	16,1	13,7	16,1	15,8	17,9
	4,0	4,0	4,6	4,6	12,4	12,2	10,7
Поточні зобов'язання	46,7	30,7	47,3	75,8	45,3	47,2	48,0
	41,7	23,2	43,9	82,5	28,6	47,4	40,1
Доходи майбутніх періодів	0,6	0,7	0,8	0,2	0,8	0,7	0,4
	0,3	0,1	0,2	0,6	1,4	0,3	0,5

Примітка: Розраховано за даними статистичних збірників України, чисельник – 2011 рік, знаменник – 2000 рік, а для великих, середніх і малих підприємств – 2006 рік.

Дані табл. 2-4 свідчать, що за період 2000 – 2011 роки частка власного капіталу у формуванні активів підприємств України зменшилась, в цілому, з 52,7 % до 33,9 %.

Найбільше співвідношення пасивів з власних і залучених джерел в сільському господарстві, а найменше на

Таблиця 3. Структура пасивів об'єктів власного капіталу підприємств України [5]

Об'єкти пасивів	Україна	В тому числі за КВЕД (секції)			Довідково за видами підприємств		
		сільське господарство (А)	Промисловість (В, С, D)	торгівля (G)	великі	середні	малі
Статутний капітал	47,3	18,1	41,9	88,4	37,1	42,3	66,6
	58,0	28,4	47,3	100,0	37,2	50,6	73,6
Додатковий капітал	49,0	23,5	50,1	11,6	49,1	50,4	33,4
	43,5	71,6	52,7	0,0	43,2	38,7	26,4
Резервний капітал	2,7	8,3	3,6	0,0	2,9	2,7	0,0
	0,0	0,0	0,0	0,0	2,7	2,5	0,0
Нерозподілений прибуток	1,0	50,1	4,4	0,0	10,9	4,6	0,0
	0,0	0,0	0,0	0,0	16,9	8,2	0,0

Примітка: Розраховано за даними статистичних збірників України, чисельник – 2011 рік, знаменник – 2000 рік. Величина статутного капіталу скоригована на суму неоплаченого та вилученого капіталу, а резервного капіталу на суму непокритого збитку.

Таблиця 4. Структура пасивів за об'єктами поточних зобов'язань підприємств України [5]

Об'єкти пасивів	Україна	В тому числі за КВЕД (секції)			Довідково за видами підприємств		
		сільське господарство (А)	Промисловість (В, С, D)	торгівля (G)	великі	середні	малі
Короткострокові кредити банків	12,6	17,4	10,6	13,4	X	X	X
	4,2	4,0	4,5	5,2	X	X	X
Поточна заборгованість за довгостроковими зобов'язаннями	3,1	3,3	2,9	1,7	X	X	X
	1,7	3,0	0,9	1,7	X	X	X
Кредиторська заборгованість, у т.ч.:	84,3	79,3	86,5	84,9	84,1	83,5	85,2
	94,1	93,0	94,6	93,1	83,1	84,9	87,6
– за товари, роботи, послуги	52,2	38,7	54,3	59,2	54,4	56,3	45,8
	69,8	55,0	66,2	84,8	55,3	60,8	48,4
– за розрахунками з бюджетом	2,0	2,1	3,1	1,0	2,5	2,1	1,1
	7,2	8,8	9,6	1,6	4,5	2,6	2,2
– зі страхування	0,5	0,6	1,1	0,1	0,8	0,6	0,3
	1,5	2,1	2,2	0,3	1,2	0,5	0,7
– з оплати праці	0,6	1,2	1,0	0,2	0,9	0,7	0,3
	2,1	10,8	2,2	0,5	2,2	0,8	1,1
– інша поточна кредиторська заборгованість	44,7	57,4	40,5	39,5	41,4	40,3	52,5
	19,4	23,3	19,8	12,8	36,8	35,3	47,6

Примітка: Розраховано за даними статистичних збірників України, чисельник – 2011 рік, знаменник – 2000 рік.

– величини залучених джерел пасивів з кредитних установ за абсолютними і відносними показниками в порівнянні з власним капіталом та іншими джерелами;

– дотримання запланованих строків повернення кредитів;

– рівня процентної ставки та її зміни;

– цільового використання кредитів;

– заставних ризиків позичальника і третіх осіб, які гарантують повернення позичок;

– ефективність вкладення пасивів з позикових джерел в активи підприємства.

Джерелом формування поточних зобов'язань підприємства є комерційний кредит за окремими різновидами (табл. 1).

підприємства, здійснюють порівняльну оцінку загальних витрат, необхідних для залучення джерел активів в господарську діяльність. Залучення того чи іншого джерела формування пасивів з метою розміщення його в активах пов'язано з певними витратами щодо виплати дивідендів, процентів та інших зобов'язань. Сума витрат являє собою величину зобов'язань, що бере на себе підприємство за використання об'єктів пасивів.

Загальна вартість залучених пасивів у господарську діяльність визначається, виходячи з інвестиційної політики підприємства щодо формування їх власних і позичених об'єктів.

Пасиви підприємства формуються за рахунок різних джерел. Потрібно також зазначити, що між структурою пасивів підприємств різних КВЕД існують значні відмінності (табл. 2, 3, 4).

підприємств торгівлі. У підприємств, де велика частка необоротних активів рівень ризику залучених в господарську діяльність об'єктів пасивів не може бути високим, а там, де значна частка оборотних активів, він може бути високим.

У процесі економічного аналізу формування об'єктів пасивів підприємства необхідно зробити порівняльний висновок щодо вартості окремих їх елементів.

Ціну на залучення об'єктів пасивів власного капіталу розраховують за дивідендним, прибутковим і ринковим підходами.

Дивідендний підхід визначення ціни (Цвкд) на формування об'єктів пасивів власного капіталу (СВК) враховує частину чистого прибутку (Д), яка вилучається власниками підприємства:

$$Цвкд = \frac{Д}{СВК} \quad (5)$$

Прибутковий спосіб визначення ціни (Цвкп) на формування об'єктів пасивів власного капіталу (СВК) враховує створений чистий прибуток (ЧП):

$$Цвкп = \frac{ЧП}{СВК} \quad (6)$$

При визначенні ціни на формування об'єктів пасивів власного капіталу за ринковою ставкою прибутковості (Цвкр) для розрахунку використовують формулу:

$$Цвкр = Цвкп \times Кр \quad (7)$$

де $Кр$ – коефіцієнт ризику вкладень в господарську діяльність підприємства.

Якщо інвестиційна привабливість підприємства низька, коефіцієнт ризику буде більше 1,0, а навпаки – менше 1,0.

Ціна позикових об'єктів пасивів залежить від джерел їх формування. Вартість об'єктів пасивів у формі банківських кредитів (Цпбк) обчислюється за формулою:

$$Цпбк = \frac{НВК \times (СОП)}{СБК} \quad (8)$$

де $НВК$ – нараховані відсотки та інші витрати за кредит; $СОП$ – ставка оподаткування прибутку у формі десятичного дробу; $СБК$ – сума залученого кредиту для формування пасивів.

Ціна об'єктів пасивів залучених за рахунок зовнішньої і внутрішньої кредиторської заборгованості визначається із витрат на її обслуговування та їх можливості включення у витрати підприємства з метою зменшення оподаткованого прибутку. Вартість об'єктів кредиторської заборгованості, забезпечення наступних витрат і платежів та доходів майбутніх періодів, щодо яких підприємство не несе ніяких витрат на обслуговування, притворюють до нуля.

Виходячи із структури джерел формування позикових об'єктів пасивів, визначається їх середня ціна як відношення витрат, пов'язаних із залученням об'єктів пасивів до величини об'єктів пасивів, що залучаються в господарську діяльність.

Визначивши ціну пасивів за окремими джерелами формування – власних і позикових, розраховують середню ціну пасивів (Цп), як середньозважену величину цін всіх їх видів.

$$Цп = \sum_{i=1}^n Ці \times \Pi_i \quad (9)$$

де $Ці$ – ціна надходження об'єктів пасивів з конкретного джерела; Π_i – питома вага (частка) конкретного джерела у формуванні загальної суми пасивів. Пасиви кожного підприємства формуються за рахунок різних джерел і потребують визначення середньої ціни та порівняння їх вартості щодо окремих елементів і в динаміці (табл. 5).

Таблиця 5. Методика розрахунку ціни пасивів підприємства

Джерела пасивів	Структура об'єктів пасивів за періоди, %		Ціна за 1 грн. вартості об'єктів пасивів, коп. у періодах	
	минулий	поточний	минулий	поточний
Власний капітал	58,6	59,8	10,5	12,8
Забезпечення наступних витрат і платежів	1,7	2,0	0,0	0,0
Довгострокові кредити	5,0	4,5	15,6	14,8
Короткострокові кредити	4,2	4,9	19,8	18,7
Кредиторська заборгованість за товари, роботи і послуги	21,4	20,0	4,7	6,1
Заборгованість з оплати праці	2,7	2,9	1,2	1,9
Заборгованість з інших обов'язкових платежів підприємства	6,4	5,9	2,5	2,7
Середня ціна пасивів	x	x	8,96	10,67

Примітка: Розраховано за даними підприємства [http://smida.gov.ua].

Середня ціна об'єктів пасивів залежить від вартості окремих складових їх джерел і від частки у формуванні загальної суми.

Розрахувати вплив цих факторів можна методом абсолютних різниць:

а) зміна середньої ціни за рахунок структури ($\Delta Цс$):

$$\Delta Цс = [1,2 \cdot 10,5 + 0,3 \cdot 0 + (-0,5) \cdot 15,6 + 0,7 \cdot 19,8 + (-1,4) \cdot 4,7 + 0,2 \cdot 1,2 + (-0,5) \cdot 2,5] / 100 = -0,11 \text{ коп.}$$

б) зміна середньої ціни за рахунок цін на окремі елементи об'єктів пасивів ($\Delta Цц$):

$$\Delta Цц = [59,8 \cdot 2,3 + 2,0 \cdot 0 + 4,5 \cdot (-0,8) + 4,9 \cdot (-1,1) + 20,0 \cdot 1,4 + 2,9 \cdot 0,7 + 5,9 \cdot 0,2] / 100 = 1,60$$

$$\Delta Цп = \Delta Цс + \Delta Цц,$$

$$10,67 - 8,96 = 1,71 = 0,11 + 1,60.$$

Оптимізація структури пасивів повинна забезпечити мінімізацію їх середньої вартості, максимізацію рівня прибутковості активів і мінімізацію фінансових ризиків, а також зростання створеної доданої і ринкової вартості підприємства. Ефективність оптимізації структури пасивів визначається відношенням приросту рівня рентабельності активів до приросту середньої вартості об'єктів пасивів.

Розрахована ціна пасивів підприємства досліджується в динаміці і, виходячи із її величини, здійснюється оцінка ефективності інвестування активів та формуються критерії вибору майбутніх джерел інвестицій. Порівнюючи вартість пасивів з очікуваним рівнем прибутковості залучених інвестицій, можна оцінити міру ефективності і доцільності здійснення вкладень в окремі активи.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Виходячи з вище наведеного встановлено, що економічний аналіз пасивів виступає необхідною ланкою управління, оскільки є основою для вибору оптимального варіанту формування активів підприємства.

В ході дослідження визначено, що інформаційною базою економічного аналізу пасивів є господарські операції узагальнені на пасивних рахунках бухгалтерського обліку та баланс підприємства. Розроблена методика економічного аналізу пасивів дозволить на підставі даних бухгалтерського обліку здійснювати оцінювання об'єктів пасивів щодо впливу на їх формування окремих чинників, забезпечувати оптимізацію структури та розраховувати ціну залучення джерел для створення активів що забезпечують господарську діяльність підприємства. Оцінка – це відображення об'єктів пасивів в єдиному грошовому вимірюванні з

метою узагальнення їх у цілому по підприємстві. Оцінювання – це процес визначення грошових сум, за якими мають визначитися й відобразитися пасиви у балансі. Тому важливим є як вибір методу оцінки пасивів, так і організаційне забезпечення процедури їх оцінювання.

Обґрунтування порядку відображення пасивів в бухгалтерського обліку за справедливою вартістю є напрямом формування інформаційної бази для економічного аналізу, що потребує подальшого дослідження.

Список використаних літературних джерел:

1. Аудит: Навч. посібник / Ю.С. Цал-Цалко, Ю.Ю. Мороз., Л.А. Суліменко [та ін.]; [під заг. ред. Цал-Цалко Ю.С.]. – Житомир: ПП "Рута", 2012. – 392 с.
2. Колесник В.І. Методологічні та організаційні засади стат. забезпечення управління соц.-економ. розвитком регіону: автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.00.10 / В.І. Колесник; Держ. акад. статистики, обліку та аудиту Держкомстату України. – К., 2008. – 36 с.
3. Мороз Ю.Ю. Моніторинг економічного потенціалу підприємства: теорія, методологія, організація: монографія / Ю.Ю. Мороз. – Житомир: ФОП Кузьмін Дн.Л., 2010. – 326 с.
4. Офіційний сайт Агентства з розвитку інфраструктури фондового ринку України. – Електронний ресурс – Режим доступу: http://smida.gov.ua.
5. Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Електронний ресурс – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua.
6. Петренко Н.І. Наукові підходи до визначення поняття "пасив" в обліково-економічній літературі / Н.І. Петренко // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. між нар. зб. наук. праць – № 3 ч. 2. – 2011. – С. 275-280.
7. Пугачова М.В. Методологічні засади статистичного моніторингу ділової активності підприємств: автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.00.10 / М.В. Пугачова; Держ. акад. статистики, обліку та аудиту Держкомстату України. – К., 2008. – 36 с.
8. Цал-Цалко Ю.С. Статистичний аналіз фінансової звітності: теорія, практика та інтерпретація: монографія / Ю.С. Цал-Цалко – Житомир: ЖДТУ, 2004. – 506 с.
9. Цал-Цалко Ю.С. Фінансовий аналіз [Текст]: Підручник / Ю.С. Цал-Цалко, Ю.Ю. Мороз., Л.А. Суліменко – Вид. 5-е, доповнене. – Житомир: ЖОО ГО "Спілка економістів України", 2012. – 609 с.

ЦАЛ-ЦАЛКО Ю.С. – доктор економічних наук, професор Житомирського національного агрокологічного університету.

Стаття надійшла до редакції: 16.11.2012 р.